

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСТУПУ ДО АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ В УМОВАХ COVID-19: ДОСВІД АРХІВНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

Зоряна Свєрдлик

Київський національний університет культури і мистецтв (Київ, Україна)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2104-0920>

1. ВСТУП

У грудні 2019 р. світ зіткнувся із новим викликом – невідомим досі коронавірусом SARS-CoV-2, який спричинює гостру респіраторну хворобу COVID-19. Як писала газета South China Morning Post (SCMP) (Гонконг), нульовий пацієнт із COVID-19 був, ймовірно, зафіксований ще у листопаді у м. Ухань (китайська провінція Хубей). Починаючи з того дня виявлялося від одного до п'яти випадків зараження щодня. Проте китайські медики зрозуміли, що зіткнулися з новим інфекційним захворюванням лише наприкінці грудня. До того моменту налічувалося вже понад 180 інфікованих. Уже на 1 січня 2020 р. кількість виявлених випадків досягла 381 [6]. Тобто COVID-19 надзвичайно швидко поширювався та мав високий відсоток летальності. За короткий період цей штам коронавірусу поширився майже по всьому світу, призвів до введення вимушених обмежувальних заходів в усіх сферах життя та діяльності суспільства, здійснив сильний негативний вплив на світову економіку.

Не стала виключенням і наша держава. Перші повідомлення про появу коронавірусної хвороби в Україні відносяться до початку березня 2020 р. Саме тоді на офіційному рівні головний державний санітарний лікар України В. Ляшко заявив про перші позитивні результати ПЛР-тестів громадян, які незадовго до цього повернулися із Європи, Африки, Північної Америки [7]. Відтоді з кожним днем кількість інфікованих українців почала стрімко зростати. У цій ситуації Кабінет Міністрів 11 березня видав постанову [21], якою на усій території України встановлювався карантин на період від березня до травня з наступним його продовженням. 13 березня Міністерством охорони здоров'я України було видано наказ «Про оптимізацію заходів щодо недопущення занесення і поширення на території України випадків COVID-19» [24], а у додатках до нього чітко були прописані алгоритми дій щодо визначення симптомів хвороби та оперативного реагування на неї, розроблено стандарти щодо організації протиепідемічних заходів та медичної допомоги в осередку інфікування. Верховна Рада України 17 березня внесла зміни до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) [19], що торкалися Кодексу законів України про працю, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та ін. Прийняття владою України цілої низки законів, розпоряджень та постанов мало на меті не допустити поширення коронавірусної хвороби, мінімізувати, локалізувати її.

Зауважимо, що в ситуації, яка склалася, всі установи, як державного, так і приватного секторів, мали швидко зорієнтуватися та виробити стратегію подальшої діяльності, не порушуючи прийнятих законів та діючи в межах виданих центральною владою розпоряджень. Не стали виключенням і архівні установи. З огляду на зростання серед дослідників, науковців, усіх зацікавлених інтересу до інформації з архівних документів, перед працівниками архівних установ постало важливе завдання: організувати доступ до архівних документів в умовах дії карантинних обмежень. Тому сьогодні актуальним є питання аналізу конкретних кроків, здійснюваних керівництвом та працівниками архівів, а також підпорядкованих Державній архівній службі науково-дослідних установ щодо забезпечення доступу дослідників до архівних документів без шкоди для їхнього здоров'я та загрози життю. Серед головних завдань роботи: вивчення

змісту нормативно-правових актів, прийнятих відповідними органами для нормалізації та стабілізації епідеміологічної ситуації, узагальнення алгоритмів дій, розроблених та впроваджених у використання працівниками архівної сфери у вигляді рекомендацій та правил, розгляд головних результатів, досягнень та перспектив на шляху удосконалення нормативно-правових, методичних матеріалів, пов'язаних із цілим спектром проблем та завдань, що стоять перед архівною галуззю.

Останнім часом з'явилися ґрунтовні аналітичні дослідження щодо впливу поширюваної швидкими темпами коронавірусної хвороби на суспільство, його життя та діяльність [3; 4; 13]. Так, доктор наук, професор О. Корнієвський звернув увагу на появу нових векторів розвитку громадянського суспільства та його еволюцію, спричинених пандемією. Автор висловив думку, що «...на рівні окремих держав пандемічна криза виконала функцію індикатора спроможності – чи навіть власне наявності – громадянського суспільства...а ерозія звичних засад ліберальної демократії – передусім, доктрини прав людини – в оглядній перспективі є головним системним викликом для громадянського суспільства» [8].

Уплив коронавірусної хвороби на стан освіти та планування освітнього процесу стали об'єктом вивчення Ю. Назаренко, О. Сирбу, І. Когут [12]. Авторки здійснили ретроспекцію змін в освітній сфері від початку поширення COVID-19 та дійшли висновку, що при переході до надання освітніх послуг у дистанційному форматі не було враховано цілої низки особливостей, пов'язаних із обмеженим доступом до інтернету у сільській місцевості, низьким матеріально-технічним забезпеченням частини учасників освітнього процесу і, як наслідок, зниження якості освіти. З подібного роду проблемами зіткнулися і працівники архівної сфери при організації доступу до архівних матеріалів у режимі карантинних обмежень, однак ця тема ще не стала об'єктом окремого дослідження, зустрічаються лише фрагментарні доповіді учасників конференцій [28]. Тому затребуваним є написання комплексної наукової роботи зі всебічного аналізу роботи архівних установ України при організації доступу до документів Національного архівного фонду (НАФ) в умовах пандемії та карантинних обмежень.

2. ОРГАНІЗАЦІЯ ОНЛАЙН-ДОСТУПУ ДО АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

В Україні центральним органом, що відповідає за реалізацію державної політики у сфері архівної справи та діловодства, створення і функціонування державної системи страхового фонду документації, є Державна архівна служба України (Укрдержархів) [22]. Укрдержархіву підпорядковуються 9 центральних державних архівів, 3 центральні державні архівні установи, 8 спеціальних установ страхового фонду документації, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (УНДІАСД) та Науково-дослідний, проектно-конструкторський та технологічний інститут мікрографії. Станом на початок 2020 року мережа архівних установ України включала 2158 установ та, окрім вищезгаданих, ще 26 державних архівів областей, міст Києва і Севастополя, 476 архівних відділів (секторів) райдержадміністрацій, 138 архівних відділів (секторів) міських рад, 13 галузевих державних архівів та 1472 трудових архівів, 19 архівних установ, заснованих фізичними особами та юридичними особами приватного права. Із загальної кількості трудових архівів 322 мають статус юридичної особи. Інформація про архівні установи, що знаходяться на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, у Донецькій та Луганській областях, на якій органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, відсутня [9]. При такій значній кількості архівних установ і штатна чисельність є відповідною – працівників Укрдержархіву, центральних державних архівних установ, науково-дослідних установ, спеціальних установ страхового фонду документації, державних архівів областей, міста Києва, архівних відділів райдержадміністрацій і міських рад, станом на 01.01.2020 р. було 3884 чол. [9]. З огляду на поширену по всій території України мережу архівних установ та значну штатну чисельність її працівників, Укрдержархіву в умовах появи та швидкого поширення територією України

COVID-19, необхідно було оперативно відреагувати та організувати роботу системи архівних установ так, щоб мінімізувати всі ризики.

Першим кроком стало прийняття низки наказів та подальших координаційних розпоряджень. Так, вже 12 березня 2020 р. було видано наказ «Про заходи щодо запобігання поширенню коронавірусу COVID-19 в Укрдержархіві» [23], де першочерговим завданням для керівників підрозділів Укрдержархіву стало інформування всіх співробітників про заходи щодо запобігання захворюванню, обмеження контактів серед великих груп працівників, а також недопущення до роботи працівників із ознаками ГРВІ. Також у наказі ставилося завдання поінформувати громадян щодо початку проведення особистого прийому виключно за допомогою засобів телефонного зв'язку. Наголошувалося на необхідності повідомити центральні державні архіви, науково-дослідні установи та регіональні центри страхового фонду документації щодо організації та проведення заходів із запобігання поширенню коронавірусу, особливу увагу звертаючи на дезінфекцію приміщень.

Наступним наказом від 16 березня 2020 р. «Про організацію роботи Державної архівної служби України в період карантину» [25] було окреслено алгоритм подальших дій у зв'язку із загостренням ситуації, пов'язаної із поширенням коронавірусної хвороби. Зокрема, працівникам Укрдержархіву було дозволено працювати у віддаленому доступі із 17 березня до 03 квітня 2020 р. Разом із тим на керівників самостійних структурних підрозділів лягла відповідальність щодо забезпечення безперебійної роботи підрозділів на період карантину. Але ключовою у наказі стала вказівка для відділу діловодства та архівної справи центрального апарату та підвідомчих установ департаменту діловодства, формування, зберігання та обліку документів НАФ та науково-методологічного забезпечення сприяти обробленню, відправленню, передаванню та зберіганню електронних копій документів. Це стало важливим етапом на шляху усієї галузі до запровадження системи електронного документообігу.

Також було оперативно внесено зміни до планів діяльності архівних установ на наступні місяці [20]. Насамперед ішлося про зміну виставкового формату: проведення усіх виставок не стаціонарно, а в онлайн-формі. Сьогодні це звучить буденно і звично, проте рік тому важко було уявити, скільки роботи передбачалося здійснити працівникам архівної галузі, щоб все ж таки донести широкому загалу ідею кожної з виставок, продемонструвавши важливі збережені матеріали, тематичні архівні документи та ін.

Паралельно Укрдержархівом зосереджено увагу на активнішому поширенні оперативної актуальної інформації щодо його діяльності та підвідомчих йому установ шляхом активізації роботи офіційних сторінок в мережі «Інтернет». Було розроблено відповідний наказ «Про офіційну сторінку Державної архівної служби України у соціальній мережі “Фейсбук” та розміщення відеоматеріалів на офіційному каналі комунікації “Ютуб”» [26], яким втілювалася в життя ідея відкритості та прозорості роботи Укрдержархіву, забезпечувалися права громадян на доступ до об'єктивної та всебічної інформації та ефективного зворотного зв'язку. Зокрема, на офіційній сторінці в соціальній мережі «Фейсбук» та на офіційному каналі «Ютуб» мала розміщуватися інформація відповідних форматів у вигляді новин, звітів, прес-релізів, анонсів щодо діяльності державних архівних установ, публічних виступів представників архівної галузі, участі у різноманітних форумах, круглих столах, публічних обговореннях, конференціях, інтерв'ю з питань реалізації державної політики у сфері архівної справи, діловодства і функціонування державної системи страхового фонду документації.

В умовах дії карантинних обмежень та заборон це стало важливим і необхідним кроком на шляху популяризації діяльності Укрдержархіву та пробудження уваги науковців до відкритості та безперешкодної можливості онлайн-користування послугами архівних установ навіть у час ізоляції.

Уже у червні 2020 р. голова Державної архівної служби України А. Хромов закликав керівників державних архівних установ забезпечити збирання документів та

документування подій про спалах, перебіг, боротьбу з поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками. В інформаційному повідомленні зазначалося, що увагу державних архівних установ акцентовано на необхідності розширення зусиль з пошуку нових джерел комплектування та видів документів, зокрема мережевих електронних інформаційних ресурсів, та формуванні на їх основі відповідних архівних колекцій. «Усі рішення, прийняті на державному рівні та в приватному секторі, спрямовані на забезпечення соціальної та економічної безпеки населення, здоров'я та благополуччя людей, їх повсякденного життя, мають бути задокументовані та збережені, оскільки вони представлятимуть цінність для сьогодення та майбутнього», – зауважив А. Хромов [5]. Збереження цілого комплексу документальних джерел із проблем появи та поширення коронавірусної хвороби територією України у майбутньому може стати основою статистичних, аналітичних, історичних досліджень, забезпечить науковців матеріалами для проведення глибокого, фахового аналізу.

Така активна діяльність не залишилася поза увагою. Одним із результатів ефективної роботи українських архівних установ стало отримання високої позитивної оцінки від зарубіжних експертів. Ще у 2017 р. Інститут розвитку свободи інформації (IDFI) (Грузія) спільно з міжнародною мережею архівних експертів розпочав реалізацію проєкту «Підвищення відкритості державних архівів у колишніх радянських республіках». У рамках цього у 2017–2018 рр. була створена методологія оцінки відкритості державних архівів та проведена оцінка 20 державних архівів у 10 пострадянських країнах. Проєкт продовжився протягом наступних років (2019–2020 рр.) і 8 нових країн зі Східної та Центральної Європи були додані до рейтингу. У результаті проєкту було оцінено по 2 архіви в кожній країні (Литва, Латвія, Болгарія, Україна, Чехія, Польща, Угорщина, Грузія, Румунія, Молдова, Казахстан, Російська Федерація, Азербайджан, Вірменія, Таджикистан, Білорусь, Киргизстан, Узбекистан). За результатами проведених досліджень авторами проєкту розроблявся спеціальний графік, де було показано рейтинг кожної з досліджуваних країн за ступенем відкритості для дослідників архівних установ у відсотковому відношенні. Україна в цьому списку посіла четверте місце після Литви, Латвії і Болгарії, маючи показник 80,8%, що вираховувався розробниками за цілою низкою параметрів [32]. Продовжуючи дослідження, протягом березня-вересня 2020 р. спеціалісти Інституту у партнерстві із міжнародними науковцями здійснювали аналітичний моніторинг в рамках проєкту «Оцінка відкритості державних архівів у пострадянських республіках та країнах Східного блоку під час пандемії коронавірусу». У процесі дослідження аналізувалася діяльність установ архівної системи 10 пострадянських та східноєвропейських країн: Вірменії, Азербайджану, Білорусі, Грузії, Угорщини, Казахстану, Латвії, Литви, Румунії та України. Метою здійснюваного моніторингу було виявлення рівня відкритості державних архівів для дослідників та визначення способів адаптації до нових умов роботи. За результатами дослідження, політику Укрдержархіву в розрізі роботи в період пандемії коронавірусу визнано достатньо активною та відкритою для користувачів [1].

Для забезпечення безперешкодного доступу дослідників до користування довідковим апаратом архівів в умовах обмеженості територіального пересування та відвідування читальних залів, підвищення якості та доступності електронних послуг для користувачів, А. Хромовим у березні 2021 р. було видано наказ [27] щодо створення робочої групи для розробки електронної пошукової системи «Архівні фонди України». До складу групи ввійшли висококваліфіковані спеціалісти сфери комунікацій та електронного розвитку.

Активно долучився до науково-методичного забезпечення функціонування в карантинних умовах архівних установ та надання ними доступу користувачам до архівних документів і УНДІАСД, що є галузевим науковим центром і спеціалізується на розробці нормативно-методичних матеріалів для ефективної і перспективної діяльності усіх

складових архівної галузі. Співробітниками Інституту, спільно із представниками Укрдержархіву, Державного архіву Київської області, громадської організації «Спілка архівістів України» та відповідно до рекомендацій Міністерства охорони здоров'я України було розроблено «Примірну пам'ятку користувача щодо відвідування архівної установи в умовах послаблення карантину» [18], схвалену протоколом засідання Нормативно-методичної комісії Укрдержархіву від 01 липня 2020 р. № 4. Насамперед документ визначав умови попередньої реєстрації для роботи в читальній залі, подачі замовлень на видавання справ та копіювання документів – мали використовуватися безконтактні засоби: телефонний та онлайн (електронна пошта, бланки форм заяви користувача, замовлення на видавання справ до читальної зали, замовлення на копіювання технічними засобами архіву на сайтах архівних установ тощо) зв'язок [18, с. 3]. Також було констатовано, що відвідувачі архівної установи не будуть допускатися до приміщень установи (зокрема, холу, столу довідок, читальної зали, каталогу) без захисних масок, у тому числі виготовлених самостійно, що повинні бути одягнені протягом усього періоду перебування користувачів в установі [18, с. 3]. При перебуванні у приміщеннях архівної установи користувачі зобов'язувалися дотримуватися санітарно-гігієнічних норм та використовувати засоби індивідуального захисту, мити руки з милом, використовувати дезінфікуючі спиртовмісні (від 60 %) засоби для рук, уникати дотиків до обличчя. У читальній залі, кімнатах каталогів, столу довідок користувачі мали ознайомитися із графіком 15-хвилинних технічних перерв, що здійснювалися кожні дві години задля провітрювання приміщень та дезінфекції робочих місць, комп'ютерної техніки, дверних ручок, телефонів, вимикачів світла та інших поверхонь та предметів, які часто використовувалися тощо. Користувачі з власними технічними засобами копіювання повинні були самостійно продезінфікувати їх антисептиками. Під час роботи користувачі використовували виключно власні ручки чи олівці [18, с. 3-4].

Зазначимо, що у Примірній пам'ятці було прописано також вимоги щодо дотримання оптимальної дистанції як між користувачами, користувачами та персоналом архіву, так і розташування робочих місць у читальній залі, каталозі, столі довідок – із розрахунку не більше однієї особи на площу від 5 до 10 кв. м та безпечної дистанції 1,5–2 метри [18, с. 4]. Цей пункт уніс значні корективи у подальшу організацію роботи архівних установ, насамперед через те, що зменшилося допустиме число відвідувачів і, як наслідок, з'явилися черги при попередній реєстрації для роботи в читальній залі, подачі замовлень на видавання справ та копіювання документів, зросла, натомість, електронна активність користувачів – збільшилася кількість запитів щодо уточнення назв фондів, їх документного наповнення, подача заявок на виготовлення копій документів засобами архівної установи із подальшим надсиланням їх на адресу користувача.

Розробники документа врахували всі особливості роботи з архівними матеріалами та прописали пункт, відповідно до якого після завершення роботи користувача читальної зали, каталогу його робоче місце дезінфікувалося, а відпрацьовані документи перекладалися в окреме приміщення та залишалися недоторканими 24 години (для документів із паперовою основою), 72 години (для документів із будь-якою іншою основою) [18, с. 4]. Примірну пам'ятку, після схвалення, було рекомендовано для використання у роботі працівникам архівних установ.

Також співробітниками УНДІАСД, спільно із Укрдержархівом, Центральним державним електронним архівом України, громадською організацією «Спілка архівістів України» було розроблено «Методичні рекомендації з охорони праці для працівників архівних установ під час карантину та після його скасування» [10], що встановлювали загальні вимоги щодо дій працівників архівних установ у період карантину, на етапі виходу з карантину та після його закінчення. Серед заходів, спрямованих на запобігання поширенню вірусного захворювання, що передається повітряно-крапельним шляхом, на період дії карантину, розробники виокремили: переведення працівників на роботу в дистанційному режимі із застосуванням електронних комунікацій і технологій; надання

працівникам щорічних додаткових відпусток, інших оплачуваних відпусток без урахування графіка, передбачених законодавством; надання відпусток без збереження заробітної плати; встановлення неповного робочого дня; встановлення гнучкого режиму робочого часу; запровадження простою (призупинення роботи як одного працівника, так і структурного підрозділу чи всієї установи); продовження роботи за умови застосування засобів індивідуального та колективного захисту [10, с. 5-6]. Важливо, що в рекомендаціях головною визначалася електронна форма подання та оформлення документів, у тому числі із застосуванням кваліфікованих електронних підписів чи печаток, зокрема заяв працівників архівної установи щодо виконання робіт у режимі дистанційного доступу на час карантину із застосуванням електронних комунікацій і технологій, індивідуальних планів роботи цих працівників, відповідних наказів тощо. Для забезпечення підписання та надсилання документів рекомендовано застосовувати відповідне програмне забезпечення та мережу «Інтернет», зокрема систему електронного документообігу (СЕД) або інші засоби електронного зв'язку [10, с. 6]. Крім того для комунікації між працівниками, які під час карантину продовжують працювати на своїх робочих місцях у приміщеннях цієї установи, рекомендовано використовувати для комунікації локальні месенджери, електронну пошту, зокрема відомчу електронну пошту Укрдержархіву, соціальні мережі, СЕД (за наявності), мобільний зв'язок, засоби відеозв'язку та інші служби інтернет [10, с. 7]. Головною метою пропонованих обмежень було максимальне зменшення контактів між працівниками, залучення якомога більшої кількості працівників до використання СЕД та єдиних форм звітності.

Важливим аспектом при організації роботи із користувачами в архівній установі стало дотримання санітарних вимог працівниками. Для цього, відповідно до рекомендацій, має дистанційно проводитися роз'яснювальна робота про заходи щодо запобігання поширенню вірусного захворювання та дій в умовах розвитку пандемії, серед яких: дотримання правил особистої гігієни та соціальної дистанції, використання засобів індивідуального захисту (масок, респіраторів, рукавичок, окулярів, захисних екранів) тощо.

Щодо дій у період виходу з карантину, то розробниками його було поділено на 3 етапи, кожен з яких передбачав дотримання певних вимог та правил. Так, на першому етапі мав відбуватися перехід з дистанційної роботи до стаціонарної із забезпеченням максимальної безпеки як для працівників архівної установи, так і для відвідувачів; на другому – відновлення роботи з відвідувачами за умови появи відповідних розпоряджень Кабінету Міністрів України; третій етап передбачав відновлення роботи без карантинних обмежень [10, с. 10]. Також у Методичних рекомендаціях зверталася увага на санітарно-епідеміологічні заходи, що мають здійснюватися у приміщеннях архівних установ задля недопущення поширення коронавірусної інфекції; робився акцент на алгоритм дій у разі виявлення у працівників архівної установи ознак захворювання на ГРЗ.

Зауважимо, що центральні державні архівні установи України (Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТА України), Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г.С. Пшеничного (ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного), Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), Центральний державний електронний архів України (ЦДЕА України), Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України), Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) у своїй роботі взяли до уваги законодавчі та нормативно-методичні напрацювання і використали їх при організації діяльності та наданні дослідникам можливості користуватися документами НАФ.

Уже у березні 2020 р. на офіційних вебсайтах та сторінках у соціальних мережах центральних державних архівних установ з'явилися повідомлення для користувачів про запровадження дистанційної (письмової, електронної та у телефонному режимі) реєстрації

для можливості відвідати каталоги, читальну залу та отримати доступ до документів НАФ. Повідомлення містили посилання на офіційні документи, прийняття яких і призвело до зміни формату роботи архівів. Також у повідомленнях указувалися всі доступні засоби зв'язку із архівами: телефони, поштові та електронні адреси, спеціальні форми електронної реєстрації, контакти у соціальних мережах.

Крім того, для організованої реєстрації користувачів для надання їм доступу до документів НАФ в архівних установах створювалися електронні черги користувачів та визначався працівник, відповідальний за ведення цієї електронної черги. У його обов'язки входило повідомляти кожного користувача про час його перебування у читальній залі, а також передавати до читальної зали список громадян, які за чергою мають працювати наступного дня із документами. Також на сайті кожної із центральних державних архівних установ з'явився спеціальний графік щодо завантаженості читальних залів (рис. 1). Графік оновлюється щомісяця.

Зайнято	
Вільно	
Приєм відсутній	

Пн	Вт	Ср	Чт	Пт	Сб	Нд
1	2	3	4	5	6	7
8	9	10	11	12	13	14
15	16	17	18	19	20	21
22	23	24	25 (2 місця)	26 (1 місце)	27	28
29	30	31				

Рис. 1. Графік завантаженості читальної зали ЦДАВО України (станом на 01.03.2021)

Архівні працівники в оперативному порядку розробили електронні реєстраційні форми, що дозволяло приймати заявки на відповідну офіційну електронну адресу установи. Так, на офіційному сайті ЦДАМЛМ створено рубрику «Замовити справу онлайн», де розміщено форми заяви користувача, замовлення на видавання справ, замовлення на копіювання документів та представлено зразки заповнення бланків. У ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного до цих форматів документів додано ще й електронний варіант декларації щодо стану здоров'я користувача [30].

Також на усіх офіційних вебсайтах центральних архівних установ розміщено актуальну інформацію з роз'яснювальними матеріалами щодо заходів із профілактики коронавірусного захворювання із урахуванням інформаційних матеріалів, що поширюються Кабінетом Міністрів України, Міністерством охорони здоров'я України, іншими офіційними джерелами [10, с. 8]. Наприклад, ЦДІАК України встановлено наступні вимоги до організації роботи користувачів читальної зали: вхід користувачів до читальної зали тільки у масках/респіраторах та захисних рукавичках; розроблено графік відвідувань та графік проведення дезінфекції та провітрювань читальної зали, що передбачає дезінфекцію протягом пів години тричі впродовж робочого дня та провітрювання протягом 15 хвилин двічі на день. На час проведення дезінфекції та провітрювання користувачі мають залишати приміщення читальної зали та архіву. Вказується на необхідності замовляти таку кількість справ, яка буде опрацьована протягом одного дня [31]. Через таку значну кількість провітрювань і дезінфекцій важливо, щоб графік прийому відвідувачів читальної зали формувався так, аби час завершення роботи користувачів припадав на початок провітрювання приміщення.

Однак кількість бажаючих працювати із документами НАФ значно перевищувала можливості читальних залів, тому у жовтні 2020 р. на офіційному сайті ЦДАЛ України з'явилося повідомлення про оптимізацію роботи читальної зали і продовження її роботи до 19.00. При цьому вказувалося, що користувачі читальної зали повинні мати при собі засоби індивідуального захисту, зокрема: рукавички, респіратори або захисні маски, які мають бути одягнені протягом усього періоду перебування в архіві, а відсутність засобів індивідуального захисту є підставою недопуску користувачів до роботи у читальній залі архіву [16]. Зауважимо, що всі центральні державні архівні установи постійно тримали зв'язок із користувачами та оперативно реагували на будь-які зміни у графіках відвідувань, намагалися виконувати електронні запити якнайшвидше та відповідати на кожне конкретне звернення.

Ще одним кроком задля забезпечення безперешкодного доступу користувачів до архівних документів в умовах COVID-19 із боку центральних архівів стало публікування та постійне оновлення на офіційних вебсайтах та сторінках соціальних мереж інформації про процес оцифрування документів НАФ, що зберігаються у кожному із архівів, а також повідомлень про доступ до електронних версій описів фондів архівів. Ще у березні 2020 р. голова Укрдержархіву А. Хромов презентував новий проєкт, завдяки якому оцифровані копії унікальних документів НАФ (XII ст. – XX ст.) стали доступні онлайн для перегляду та використання у дослідженнях [29]. Ресурс включає 440 документів, що зберігаються як у центральних архівах (ЦДАЛ – 322, ЦДАВО – 17, ЦДАГО – 11, ЦДІАК – 8, ЦДАМЛМ – 5, ЦДКФФА – 4), так і у державних архівах областей. На ресурсі міститься повний опис кожного з документів: його назва, дата створення, мова написання, місце зберігання, критерії та дата віднесення до унікальних, а також JPEG-зображення документа з можливістю його вільного завантаження.

Підтримуючи та продовжуючи розширення доступу користувачів до архівних документів в умовах пандемії, центральні архівні установи також активізували онлайн-діяльність. Так, на сайті ЦДІАК України активно розвиваються рубрики E-Archive (документи онлайн), E-Directory (онлайн-довідники), E-Service (сервіси онлайн), де розміщено більше 1500 справ і майже 400 тис. оцифрованих копій документів. І робота триває кожного дня. На офіційному сайті ЦДАЛ активно розміщуються описи архівних фондів і для зручності користувачів їх переведено у pdf-формат. Також функціонує підрозділ E-архів, де містяться оцифровані архівні справи. ЦДАВО поповнює електронний каталог цифровими версіями описів окремих фондів. Особливе місце у цьому процесі має віртуальний проєкт реконструкції документальної спадщини української еміграції шляхом підготовки довідкового апарату на архівні документи цієї тематики. Тому працівниками архіву було опубліковано цілу низку цифрових описів до фондів, що стосуються зазначеної тематики [14]. ЦДНГА розмістив описи в електронному вигляді, поділивши їх за тематичним спрямуванням: описи проєктної документації; описи конструкторсько-технологічної документації; описи науково-дослідної документації; описи патентної документації; описи усно історичних документів; описи документів особового походження [17]. Описи оцифровано у форматі PDF та розміщено для вільного користування. Розширення онлайн доступу до описів справ та власне оцифрованих документів, можливість замовити та отримати копії необхідних документів через інтернет є ефективним та перспективним напрямком у діяльності центральних архівів та допомагає мінімізувати контакти у період загострення епідемічної ситуації в державі.

Онлайн-лекції, організовані та проведені представниками центральних державних архівних установ, спрямовувалися на ознайомлення майбутніх архівознавців та потенційних працівників архівних установ із специфікою цієї роботи, демонстрацією приміщень архівної установи та особливостями архівних матеріалів, що зберігаються у архівосховищах. Так, у квітні 2021 р. директор ЦДАЗУ І. Мага провела в режимі онлайн оглядову лекцію-екскурсію архівом для студентів III-го та IV-го курсів, що навчаються за спеціальністю «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», та викладачів кафедри

інформаційно-аналітичної діяльності та інформаційної безпеки, факультету транспортних та інформаційних технологій Національного транспортного університету (НТУ) [2]. Також у рамках проведення архівно-музейної практики для студентів історичного факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка у жовтні 2020 р. відбулася онлайн лекція-зустріч студентів-істориків із директором ЦДІАК України О. Музичук. Зустріч проходила в інтерактивному форматі із залученням нових технологічних можливостей презентування документальної колекції ЦДІАК України, розповіді про історію архіву та основні напрями його діяльності, про колектив архівістів-однодумців, проблемні та перспективні питання архівної роботи [31].

Онлайн-виставки стали ще одним способом ознайомлення користувачів із цікавими та малодослідженими документами, що містяться у архівосховищах установ. На сайті ЦДКФФА ім. Г.С. Пшеничного розміщено цілу серію тематичних документальних виставок: «Вулицями зруйнованого міста... Київ 1943–1944 рр.», «Плеяда українських вчених. Академія наук» та ін., які представляють собою добірку оцифрованих фотографій та листівок за темою, що супроводжується короткою описовою статтею. Представлено також низку унікальних аудіозаписів та відеоматеріалів (наприклад, запис голосу М. Крушельницького, С. Сабадаша, фонозаписи творів письменниці О. Іваненко у виконанні майстрів української сцени Д. Франька, О. Кусенко та ін.). На сайті ЦДАМЛМ організовувалися онлайн-виставки, приурочені до ювілеїв видатних українських діячів культури і мистецтва. Так, ще у березні 2020 р. до 125-річчя від дня народження М. Рильського архів представив до уваги користувачів оцифровані архівні документи – рукописи поетичних творів, перекладів поезій із різних мов, статей, доповідей та публічних виступів, фотографії поета. Виставка супроводжувалася широкою описовою статтею про життя та діяльність М. Рильського, а також містила інформацію про виконавців онлайн-проєкту. У грудні 2020 р. архівом було організовано онлайн виставку документів про життя та діяльність композитора, хормейстера, дослідника українського фольклору, автора романсів, обробок народних пісень, творця нового жанру хорової музики – хорової думи у супроводі оркестру народних інструментів – Г. Верьовки. Як зазначалося у вступній статті: «Метою виставкового проєкту є висвітлення життєвого і творчого шляху Григорія Гурійовича Верьовки крізь призму архівних документів його особового фонду, демонстрація ролі та значення цієї особистості не лише в історії Українського державного народного хору, а й в історії української музики ХХ ст.» [11].

Архівні установи областей України також активно долучилися до переходу на онлайн-формат своєї діяльності. Так, співробітники обласних архівів брали участь у онлайн-семінарі, який проводився Укрдержархівом для працівників державних архівів областей, міста Києва з питань формування НАФ та експертизи цінності документів [15]. Продовжувалася в умовах запровадження карантинних обмежень організація онлайн-виставок, оцифрування та представлення для користувачів документів НАФ, виконання запитів науковців за допомогою віддаленого доступу з допомогою електронного, телефонного зв'язку. Однак головною проблемою, з якою зіткнулися працівники обласних архівних установ, була відсутність відповідного технічного обладнання та нестача кваліфікованих кадрів, які б професійно здійснювали переведення паперових документів у цифрову форму, а також катастрофічне недофінансування архівних установ областей.

3. ВИСНОВКИ

На початку 2020 р. архівні установи України зіштовхнулися з новим викликом: в умовах швидкого поширення коронавірусної інфекції їм необхідно було у короткі строки перебудувати діяльність, змінивши її на онлайн-формат. Зміни було започатковано Укрдержархівом як центральним органом, що відповідає за реалізацію державної політики у сфері архівної справи та діловодства. Вже у березні 2020 р. видано низку наказів щодо інформування всіх співробітників про заходи щодо запобігання захворюванню, обмеження контактів серед великих груп працівників, а також недопущення до роботи

працівників із ознаками простудних захворювань та активізацію роботи щодо переведення працівників на віддалений режим роботи.

Підпорядкованими Укрдержархіву науково-дослідними установами було оперативно розроблено методичні вказівки щодо організації роботи в архіві у період дії карантинних обмежень та надання віддаленого доступу до документів НАФ без шкоди для здоров'я. Така активність була ефективною, мала перспективи і була високо оцінена при проведенні Інститутом розвитку свободи інформації (Грузія) дослідження «Оцінка відкритості державних архівів у пострадянських республіках та країнах Східного блоку під час пандемії коронавірусу».

Для забезпечення безперешкодного доступу дослідників до користування довідковим апаратом архівів в умовах обмеженості територіального пересування та відвідування читальних залів, підвищення якості та доступності електронних послуг було намічено кілька векторів діяльності: організація онлайн-виставок із демонстрацією унікальних архівних матеріалів; проведення конференцій, курсів з підвищення кваліфікації, екскурсій архівами в онлайн-формі; розміщення на офіційних сайтах якомога більшої кількості архівних документів та оцифрованих описів справ.

Із метою розширення кола цільової аудиторії та популяризації знань про архіви організовувалися тематичні виставки на свіжому повітрі, приурочені до святкування пам'ятних в історії України дат.

У найближчій перспективі онлайн-діяльності архівних установ України: удосконалення процесу надання доступу користувачів до документів НАФ, збільшення кількості оцифрованих описів фондів та власне архівних справ, покращення якості та оперативності при виконанні електронних запитів та заявок користувачів, покращення матеріально-технічної бази в архівах областей, посилення цього сегменту кваліфікованими працівниками.

4. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Хромов А. Українські архіви визнано найбільш адаптивними та відкритими для користувачів у період пандемії. URL: <https://bit.ly/3oerXoJ>.
- [2] Архіви – важлива складова інформаційних ресурсів суспільства. URL: <https://bit.ly/3tub1v7>.
- [3] Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України. Кабінетне дослідження / Упор. Д. Денков, А. Каракуц, Ю. Щедрін; Центр прикладних досліджень. Київ, 2020. 55 с.
- [4] Вплив пандемії коронавірусу COVID-19 на права, свободи і безпеку людини в інформаційній сфері : матеріали другої наук.-практ. студ. конф., м. Київ, 18 листопада 2020 р. / Упоряд.: В. Фурашев, С. Петряєв, О. Самчинська. Київ : Політехніка, 2020. 96 с.
- [5] Документацію про COVID-19 збиратимуть до Держархіву. URL: <https://bit.ly/3y32IKy>.
- [6] Із моменту появи COVID-19 минув рік, однак про його походження все ще невідомо. URL: <https://bit.ly/3tAENyi>.
- [7] Кириленко О. Історія коронавірусу в Україні: як прийшов та поширився країною. *Українська правда*. 25 червня 2020 року. URL: <https://bit.ly/3eZoEx6>.
- [8] Корнієвський О. Громадянське суспільство в умовах пандемії коронавірусу COVID-19: виклики та перспективи розвитку. URL: <https://bit.ly/33wGzG8>.
- [9] Мережа архівних установ та спеціальних установ страхового фонду документації. URL: <https://archives.gov.ua/ua/архіви-україни/>.
- [10] Методичні рекомендації з охорони праці для працівників архівних установ під час карантину та після його скасування / Державна архівна служба України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Центральний державний електронний архів України, Громадська організація «Спілка архівістів України»; уклад.: О. Я. Гаранін, Ю.С. Ковтанюк, Н.В. Передерій, Н.В. Залеток. Київ, 2020. 23 с.
- [11] Музичні обрії Григорія Верьовки. URL: <https://bit.ly/33y8G85>.
- [12] Назаренко Ю., Сирбу О., Когут І. Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії. URL: <https://bit.ly/3ev8bSy>.
- [13] Наслідки епідемії COVID-19 та карантинних заходів для провідних секторів економіки України. Дослідження за результатами глибоких інтерв'ю з власниками та топ-менеджерами українських компаній. Київ–Харків : Вид-во О. Мірошніченко, 2020. 188 с.
- [14] Новини. URL: <https://bit.ly/3vTssH9>.
- [15] Новини за 2020. URL: https://www.dahmo.gov.ua/view_date.php?date=2020.
- [16] Новини. ЦДІАЛ України. URL: <https://tsdial.archives.gov.ua/page1.html>.

- [17] Описи в електронному виді. URL: <https://cdnta.archives.gov.ua/index.php/uk/opisi/opisi-1>.
- [18] Примірна пам'ятка користувача щодо відвідування архівної установи в умовах послаблення карантину / Державна архівна служба України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Державний архів Київської області, Громадська організація «Спілка архівістів України»; уклад.: О. Я. Гаранін, С. А. Каменєва, М. М. Баженова, О. Г. Гула. Київ, 2020. 4 с.
- [19] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.2020 № 530-IX. URL: <https://bit.ly/3o1az6J>.
- [20] Про внесення змін до плану виставкової діяльності на 2020 р.: Наказ Укрдержархіву від 13 квітня 2020 р. № 35. URL: https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1339_1.pdf.
- [21] Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 11.03.2020 № 211. URL: <https://bit.ly/3bfjFaR>.
- [22] Про затвердження Положення про Державну архівну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 870. URL: <https://bit.ly/3xYvUlz>.
- [23] Про заходи щодо запобігання поширенню коронавірусу COVID-19»: Наказ Укрдержархіву від 12 березня 2020 р. № 27. URL: https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1313_1.pdf.
- [24] Про оптимізацію заходів щодо недопущення занесення і поширення на території України випадків COVID-19: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13.03.2020 № 663. URL: <https://bit.ly/33rXqtX>.
- [25] Про організацію роботи Державної архівної служби України в період карантину: Наказ Укрдержархіву від 16 березня 2020 р. № 28. URL: https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1312_1.pdf.
- [26] Про офіційну сторінку Державної архівної служби України у соціальній мережі “Фейсбук” та розміщення відеоматеріалів на офіційному каналі комунікації “Ютуб”»: Наказ Укрдержархіву від 16 квітня 2020 р. № 38. URL: https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1340_1.PDF.
- [27] Про створення робочої групи щодо розробки технічного завдання на створення електронної пошукової системи «Архівні фонди України»: Наказ Укрдержархіву від 19 березня 2021 р. № 43. URL: https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1402_1.PDF.
- [28] Січова О. Архіви он-лайн, нові форми роботи в умовах пандемії. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації*: матеріали Міжнародної наукової конференції. м. Київ, 6–8 жовтня 2020 р. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/973>.
- [29] Унікальні документи Національного архівного фонду. URL: <https://archives.gov.ua/?uniq=1&s=>.
- [30] Читальна зала. URL: <https://bit.ly/3bhHCyd>.
- [31] Читальний зал. Тимчасові вимоги. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/chytalniy_zal.php.
- [32] Vatcharadze A. The Openness of State Archives in the Former Soviet Republics and Eastern Bloc Countries – the Outcomes of the Evaluation. URL: <http://www.open-archives.org/en/newsblogs/interestingnews/36>.

